TÜRK TARİH KURUMU

BELLETEN

Cilt : VIII Sayı : 30

Nisan 1944

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1944

İÇİNDEKİLER

KAVALALI MEHMET ALİ PAŞA'NIN SURİYE'DE HÂKİMİYETİ ESNASINDA TATBİK ETTİĞİ İDARE TARZI

Dr. ŞİNASİ ALTUNDAĞ

Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Doçenti

Suriye Osmanlı idaresinde dört büyük eyâlete taksim edilmişti: *Halep, Şam, Trabulus Şam* ve *Sayda.* Kudüs, Yafa ve Gazza gibi diğer ufak şehirler bu taksimin dışında bulunuyordu; yalnız Sayda valisi kuvvetli olduğu zamanlarda ekseriya bu şehirleri de kendi idaresi altında toplayabiliyordu. Meselâ, Sayda valisi bulunan Abdullah Paşa devrinde vaziyet böyle idi. Abdullah Paşa Sayda ve Trabulus'tan itibaren Sina yarımadasına kadar hüküm sürüyor ve merkezî hükûmetin aczi ve zafı dolayısiyle, burada aşağı yukarı yarı müstakil bir halde bulunuyordu [1].

[1] Süleyman Abu İzzeddin : İbrahim Başa fi Suriyye, Berut, 1929, s. 131; Netaic ül-Vukuat'ta (c. I, s. 129) Sayda müstekil bir eyalet halinde değil, Şam eyaletine tabi olarak gösterilmektedir; bundan dolayı Sayda'nın son devirlerde müstekil bir eyalet haline geldiği anlaşılıyor. Hammer: Des osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung'da (c. II. s. 268-270) Suriye eyaleti hakkında şu malûmatı vermektedir: Eyalet-i Halep, bu eyaletin 6 sı dirlikli ve 3 ü dirliksiz Türkmen sancağı olmak üzere, 9 sancağı vardır.

1 — Halep, burası Paşanın idare merkezidir; 98 zeamet ve 295 timarı vardır; has geliri 817.772 akçedir.

2 — Adana, 2 zeamet ve 195 timarı vardır: hası 100.095 akçedir.

3 — Kilis, 2 zeamet ve 90 timarı vardır; hası 522.867 akçedir.

4 — Azir, (Netaic ül-Vukuat'ta AZİZ şeklinde geçmektedir.) 2 zeamet ve 195 timarı vardır. has geliri 280.000 akçedir.

5 — Palis, (Netic ül-Vukuat'ta bu isim geçmemektedir) timar ve zeameti yoktur; has geliri 220.000 akçedir.

6 — Maarra, 86 zeameti vardır.

Defterdar Kethüdasının zeameti 101.933 akçedir.

Timar Defterdarının zeameti 810.146 akçedir.

Bu mıntakanın 903 Kılıcı olup, bunun 104 ü zeamet, diğerleri timardır. Umum geliri 10.022.819 akçe = 250.570 kuruşa (Piaster) baliğ olur.

Eyalet-i Şam, umumiyetle on sancaktan ibarettir ki, bunun yedisi has üçü

Abdullah Paşa imzasını, Sayda, Tarablus, Gazze, Kudüs, Nablus ve Cenin valisi olarak atıyordu[2]. Bu taksime, halkının çoğu hıristiyan olan ve K a a b ailesinden seçilmiş bir reis tarafından idare edilen *Lübnanı*'da katmalıyız[3].

Suriye K a v a l a l ı M e h m e t A l i P a ş a'nın üvey oğlu İ b r a h i m P a ş a'nın eline geçince İbrahim Paşa başkomutanlık sıfatına Suriye umumî valisi ve organizatörü ünvanını da kattı. İbrahim Paşa başlangıçta bir çok Suriye şehirlerinde eski Osmanlı

sâlyanedir; zeamet ve timarı olmayan üçü şunlardır : Tedmur, Sayda ve Berut. Bütün mıntakanın 996 Kılıcı vardır; bunlardan 128 i zeamet, diğerleri timardır.

1 — Şam (Dimişk), Paşanın idare merkezidir; 87 zeamet, 332 timarı vardır: has mikdarı 1.000.000 akçedir.

2 — Kudüs, 9 zeamet ve 161 timarı vardır, hası 252.000 akçedir.

3 — Acelûn, 5 zeamet ve 13 timarı vardır, has mikdarı 373.800 akçedir.

4 — Safed, 4 zeamet ve 61 timarı vardır, has mıkdarı 261.000 akçedir.

5 — Gazze, 7 « « 108 « « « « 508.338 «

6 — Nablus. zeamet ve timarı yoktur, has mikdarı 296.450 akçedir.

7 — Lecun, 9 zeamet ve 39 timarı vardır, hası 200.000 akçedir.

Hazine-i Şahane Defterdarının hası 130.000 akçedir.

Timar Defterdarının zeameti 74.000 akçedir.

Senelik umum gelir 6.337.588 akçe = 158.439 kuruştur.

Eyalet-i Trabulus Şam, dört sancağı, bir timar Defterdarı, bir hazine Defterdarı, bir de Defterdar Kethüdası, 63 ü zeamet ve diğerleri timar olmak üzere 614 Kılıcı vardır.

1 — Trabulus, Paşanın idare merkezidir; 15 zeamet, 169 timarı vardır; has mikdarı 220000 akçedir.

2 — Hama, 23 zeamet, 171 timarı vardır; hası 394.034 akçedir.

3 — Cebellâ (Netaic ül-Vukuat ta Cebeliye), 9 zeamet ve 91 timarı vardır; has geliri 214.000 akçedir.

4 — Selemiye, 4 zeamet ve 52 timarı vardır; hası 230.000 akçedir.

Hazine Defterdarının hası 113.000 akçedir.

Defterdar Kethüdasının zeameti 64.820 akçedir.

Timar Defterdarının zeameti 610.000 akçedir.

Umum gelir mıkdarı 6.418.856 akçe = 160.471 kuruştur.

[2] Asad Rustum. « Al-Usul al-Arabiyye li tarih Suriyye fi ahd Muhammed Ali Başa » da Abdullah Paşanın şöyle imza attığını görüyoruz. (c. I. s. 29) « As-Sayyid Abdullah, Vali Sayda ve Trabulus ve Mutasarrıf livâ Gazze ve al-Kudüs ve Nablus ve Cenin hâlen. » (c. I. s. 31) « As-Sayyid Abdullah, Vali Sayda ve Trabulus ve Mutasarrıf livâ Gazze ve al-Kudüs ve al-Halil ve Nablus ve Cenin.

[3] Ed. Driault : La Question orientale (Nafiz, Türk. trc. Meseleyi Şarkiye, s. 210); karş. İslâm Ansiklopedisi, burada bu hakların 1860 da verildiğini zikretmektedir.

hâkimlerini vazifelerinde bıraktı[4]. Fakat bir müddet sonra bilhassa Suriye limanlarını Mehmet Ali'nin eskidenberi müttefiki bulunan Emir Beşir Şahab'a terketti; bu da, bu şehirlerin idaresini akrabalarından itimat ettiği kimselere tevcih etti. 1832 senesinin Sonbaharında Mehmet Ali Paşa'nın bir akrabası olan Şerif Paşa[5] "*Hükümdar-ı Arabistan*" ünvaniyle Suriye'ye umumî vali olarak gönderildi. Şam hükûmet merkezi olmuştu. Maliye umum müdürü Hanna al Bahri de Suriye'ye tatbik ettiği büyük malî teşkilâtı, buradan idare etmekte idi[6].

II. Mahmut ile Mehmet Ali arasında Kütahya anlaşması[7] vücude geldikten ve Suriye baştan başa kat'i olarak Mehmet Ali'nin idaresine geçtikten sonra eski idare memurları savuldu ve yerlerine İbrahim Paşa'nın itimat ettiği kimseler getirildi. Meselâ, Sayda'ya Süleyman Paşa[8] Haleb'e de İbrahim Paşa'nın bir akrabası bulunan İsmail Bey[9] atandılar.

Lübnan'a verilen imtiyazlar da kaldırıldı; Fransızlar bu hususta hiç bir itirazda bulunmadılar; çünkü Fransızlar, Mehmet Ali'nin her sahada kazandığı gelişmeleri elde etmek için aldığı tedbirlere, kendi yenilikleri gözüyle bakıyorlardı. Nüfusu 20.000 i geçen her şehirde bir *istişare divanı* (divan ül-meşvere) vücude getirildi; bu divanın üyeleri şehrin ileri gelenlerinden seçilecek ve bütün dinler bu divanda hep birlikte rol oynıyacaklardı; *Şam-da* vücuda getirilen divan, 10 müslüman, 10 hıristiyan ve bir de

[4] Ankara Üniversitesi, D. T. C. Fakültesi Dergisi, sayı 2, s. 39-40. Kavalalı Mehmet Ali Paşa hakkında kısa bir etüd adlı makalemiz.

[5] Mehmet Şerif Paşa imzasını şöyle atıyordu: Mir Mehmet Şerif, Kethüday-i Hidiv-i azam ve Hükûmdar-ı eyalet-i Berrişşam» veyahut «Kethüdayi Divan-ı azam ve Hükûmdar-ı eyalât-ı Berrişşam» veyahut Mehmet Şerif, Kethüdayı ve Hükümdar-ı eyaleti Berrişşam», bk. Asad Rustum: Al-Usul Al-Arabiyye li tarih Suriyye fi ahd Muhammet Ali Başa, c. II, s. 79, 93, 103. Şerif Paşa bilâhara Osmanlı ordusundan gelen Firdevs Bey isminde biriyle gizli olarak temasa gelmek ve Mehmet Ali'ye hiyanet etmekle ittiham edilerek hapsedilmiş ve Mısıra bağlı olarak götürülmüştür. Bk. Müzekkerat (un) Tarihiyye (müellifi meçhul, nşr. ed. al-Huri Kostantin al-Başa al-Muhlisî), s. 231-333; aynı sayfa ayak notu I; A. Rustum, c. V, s. 265-267; S. Abu İzzeddin, s. 301.

[6] S. Abu İzzeddin, s. 131.

[7] Mayıs 1833.

[8] Asıl adı Sèves olan bir Fransızdır.

[9] Süleyman Abu İzzeddin, s. 132 v. d.

yahudiden müteşekkildi; *Berut*'taki divan da 12 üyeden mürekkep olup üyelerinin yarısı müslüman, yarısı hıristiyandı [10].

Divanın reisi üyelerinin arasından seçiliyordu. Divan her gün muntazaman toplanmak ve halkın şikâyet ve davalarını dinlemek ve halletmekle ödevliydi. Divan bütün muamelelerinde, davaların hallinde tamamiyle serbesti; verilen her karar ciddilik ve özenle kaydedilirdi [11]. Bu idare sistemi görünüşe nazaran insana çok âdilâne temellere dayanıyor gibi geliyorsa da, hakikatta hiç te öyle değildi.

Çünkü yeni Mısır memurları, Osmanlı idaresindeki mütegallibeyi aratacak derecede insafsız ve zalimdiler. Ordunun ödevi de bittiği için asker birlikleri şehirlere dağıtılmışlardı; bundan dolayı itiraz yollu bir isyana yer kalmamıştı.

Hükümdar-ı Arabistan namiyle hüküm süren Şerif Paşa çok sert ve mutlak bir idare sistemi takip ediyordu. En fena tarafı çok haris ve paraya düşkün oluşu idi. Mehmet Ali'nin bir akrabası olması dolayısiyle, kendisini zengin etmek için yaptığı haksız hareketlerin önüne geçmeğe, hatta bunlara itiraz etmeğe kimsenin cesareti yoktu. Diğer memurlar da bundan aşağı kalmıyorlardı. Halep hakimi İsmail Bey de vicdansızın biriydi; Mehmet Ali'den öğrendiği sistemi burada takip ederek, et, meyva ve sebze gibi yiyecek maddelerini kendi inhisarı altına alarak bizzat ticaret yapmaktaydı. Büyük çiftlikler [12] elde eden İsmail Bey, bunları kendisi için işletiyor, elde ettiği ürünleri şehirde perakendecilere müzayede ile satıyordu. Başkalarının yetiştirdikleri aynı cinsten ürünler, İsmail Bey'in ürünleri, çarşılarda bitmeden önce satılamıyordu [13].

Hıristiyan memurların da müslümanlardan daha iyi denecek bir tarafları yoktu; Hanna Bey ve kardeşi Germanus ellerindeki bütün salâhiyet ve kudreti devlet hazinesini doldurmağa ve dolayısiyle Mehmet Ali'nin teveccühünü kazanmağa hasrediyorlardı.

[10] Aynı eser, s. 135; Müzekkerat (un) tarihiyye, s. 56 vd. Hurub İbrahim Başa fi Suriyye ve al-Anadol (müellifi mechûl, nşr. ed. Paul Carali) fasikül I. s. 37.

[11] Hurub İbrahim Başa . . . , fasikül I. s. 37.

[12] İbrahim Paşa da dahil olmak üzere, Suriyedeki Mısır büyük memur ve kumandanları, burada birçok emlâk satın almışlardı. Karş. Asad Rustum, ve al- Usul . . . c. III. s. 36-40, 50-53, 60-61.

[13] S. Abu İzzeddin, s. 138.

Küçük memurlar da bunlardan daha iyi değillerdi. Bunların çoğu maişetlerini ancak aldıkları rüşvetle temin edebiliyorlardı. Çünkü aldıkları maaş o kadar azdı ki, yalnız onunla yaşamalarına imkân ve ihtimal yoktu. Meşveret divanı, bu süistimâllerin önüne geçememekte, hatta bazı hususlarda bunlara bizzat sebep olmaktaydı. Divan üyelerinden her hangi birinin, hükûmetin zararına olarak verdiği bir karar, haklı olsa bile, maliye umum direktörlüğü tarafından, bu zararı ödemeğe mahkûm ediliyordu. Bundan dolayı divan üyeleri kendilerini bu gibi zararlardan koruyabilmek için halk aleyhine ve yahut daha doğrusu yalnız hükûmet için çalışmak mecburiyetindeydiler.

Süleyman Abu İzzeddin bütün bu fenalıkları mütemadî harplere ve yeni memurların tecrübesizliklerine hamletmek istemekte ve Mehmet Ali'nin Suriye için iyi niyetleri olduğunu söylemektedir.

Fakat ben, yaptığım bu küçük tetkik neticesi aksi neticelere vardığımı sanıyorum. Mehmet Ali hükûmetinin çekirdeğini teşkil eden Mısır ve Mısırlılar, Mehmet Ali'nin tatbik ettiği şiddetli idare neticesi hadsiz, hesapsız sıkıntılara maruz kalmış, köyünden şehre gitmesini bilmeyen bu zavallı halk, Suriye gibi deniz aşırı memleketlere sığınmaya başlamışlardı[14]. Bu böyle olunca, Suriyede bunun aksini düşünmek her halde yanlış olur. Bence Mehmet Ali Suriyeye hususî imtiyazlar vermeği, burasını Mısır'dan farklı bir rejim ile idare etmeği hatırından geçirmemiştir.

İbrahim Paşa'nın Suriyede yaptığı yeniliklerin en önemlilerinden biri, hiç şüphesiz, bütün dinlere müsavât vermiş olmasıdır. Fakat şunu derhal söylemeliyiz ki, İbrahim Paşa bu müsavâtı hıristiyanların kendisine yapmış oldukları yardıma müteşekkiren yapmış değildir. O, Mehmet Ali hükûmetine yarayacak her kesten hangi dine mensup olursa olsun istifade etmeği düşünmüş ve bu müsavâtı Suriye dinlerine bahşetmişti. Bundan başka, Mehmet Ali'nin bu yeniliği, hıristiyan âleminde tabiatiyle iyi karşılanacak, Mehmet Ali'yi yaptığı işlerde haklı bulacaklardı. Filhakika bu tedbirlerin Avrupa umumî efkârı üzerine büyük tesirleri olmuş, hatta Osmanlı İmparatorluğunda *Tanzimat*'ın ilânına hız veren sebeplerden birini teşkil etmiştir diyebiliriz. Bu devirde hıristiyanlar,

[14] Ankara Üniv. D. ve T.-C. Fakültesi Dergisi, sene 1943, sayı 2, s. 36 daki makalemiz.

muselâ beyaz, yeşil ve kırmızı renkli bezden sarık saramazlar, ata binemezlerdi.

Suriye'ye gelen İngiliz konsolosu Farren 1829 tarihinden beri Berutta oturmak mecburiyetinde kalmıştı; ancak 1834 te Şam'a gelebildi. İbrahim Paşa, konsolosa büyük bir istikbâl merasimi hazırlamıştı. Halk bunu öyle nadir bir hadise saymıştı ki, konsolosun İngiltere armasiyle süslenen evi Şamlıların günlerce seyretmek üzere gittikleri bir yer olmuştu [15]. Hıristiyanlar şimdi, doğrudan doğruya devletin en büyük memuriyetlerine alınabiliyorlardı.

Vergiler de müslüman ve hıristiyanlara müsavi bir surette dağıtılmıştı. Hıristiyanlar evvelce bundan başka bir de haraç vermekte, fakat buna mukabil askerlikten muaf tutulmakta idiler. Halbuki İbrahim Paşa bunun aksini yadmış, hıristiyanları, her hangi bir isyana karşı kullanmak gayesiyle, silâhlandırmıştı.

Fakat hıristiyanlar kendilerine verilen bu hürriyet ve müsavattan istifade ederek müslümanlarla birlikte, memleketin gelişmesi hususunda çalışmamışlar, her fırsattan yüz bularak, müslümanların dinî kanaatlarını incitmek suretiyle, onları tahkir etmeğe başlamışlardı. Aşağıda dercettiğim misâl bu hususta bir fikir vermeye kâfidir.

"Şam hıristiyanları, İbrahim Paşa'nın zaferlerini ve kendilerine verilen hakları kutlulamak gayesiyle bir tören yapmak isterler; bu arzularını yapmak hususunda hükûmetce kendilerine izin verilir; bunun uzerine, hıristiyanlar bir deveyi bezetirler, üzerine şarap içen birini bindirirler ve bu suretle müslüman mahallelerinden "İsa yeniden doğdu" diye bağırarak geçerler [16]."

Suriye gibi çok müteassıp bir muhitte, bu nevi hareketlerin islâmlara yapacağı tesir, hiç şüphesizki, çok büyüktü.

Suriye halkı, her şeyden evvel, Mehmet Ali idaresinin kendilerine emniyet ve sükûn getireceğini ve kendilerini mütegallibenin elinden kurtaracağını sanmışlardı. İbrahim Paşa vergileri indireceğini ve askerlik mükellefiyetini tamamiyle kaldıracağını vadetmişti [17].

[15] Müzekkerat (un) tarihiyye, s. 92.
[16] Aynı eser, s. 67 vd.
[17] S. Abu İzzeddin, s. 151; Kâmil Paşa: Tarih-i siyasi-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, c. III. s, 150 vd.

İbrahim Paşa halkın kalplerini elde etmek ve Suriye'ye iyice yerleşebilmek için, başlangıçta bu vaitlerini, Suriye şehirleri hâkimlerine tamimlerle bildirmiş bu tamimlerin halka ilân edilmesini emretmişti [18]. Bundan başka ticaret ve ziraati terviceden tedbirler almış ve halk ta hakikaten bu yeni idareden memnun olmağa başlamıştı. Fakat iyi günler kısa sürmüş ve İbrahim Paşa'nın hakikî idaresi çok geçmeden kendini göstermişti.

Kütahya anlaşması ile beraber, Osmanlılar tarafından gelecek tehlike, muvakkat bir zaman için olsa bile, önlenmişti. Bu anlaşmayı müteakip Suriye'de her şeyin değiştiğini görüyoruz. Mehmet Ali'nin emirlerini, icabettiği takdirde, zorla tatbik edecek askerî kuvvet Suriyenin 'bütün şehir ve kasabalarına dağıtılmış bulunuyordu.

1834 senesi başında Mehmet Ali'den İbrahim Paşa'ya gelen emirlerde, aşağıdaki noktaların derhal tatbiki istenmekte idi [19].

1 — İpek inhisarı [20].

2 — "*Ferde*" adı verilen, servete göre alınan, bir nevi verginin müslüman ve hıristiyanlardan mütesaviyen alınması [21].

3 — Halkın silâhtan tecridi [22].

4 — Askerî hizmetin mecburî kılınması [23].

İbrahim Paşa aldığı bu emirleri derhal tatbik etmekte duraksamadı. Halbuki bu yeni tedbirler Suriyelilere edilen vaitlerle taban tabana zıd bulunmakta idi; bundan dolayı, bu idareye yeni alışmağa başlayan halk arasında hoşnutsuzluğu, hatta isyanları doğurabilirdi.

Devrin müverrihleri, babasının emirlerine körü körüne itaat etmesinden ve Suriyenin genel durumunu, hiç bir suretle nazarı itibara almamasından dolayı, İbrahim Paşa'yı suçlandırmaktadırlar. Suriye halkı Mehmet Ali'nin idaresi ile Osmanlı devrinden

[18] Asad rustum, c. II. s. 31-32 ve 35-36; hatta bazı şehirlerde halk vergilerin kâmilen kaldırıldığını zannederek, vergi vermekten imtina etmişlerdi, bk. aynı eser, c. II. s. 41-42.

[19] Kâmil Paşa, c. III. s. 150; S. Abu İzzeddin, s. 152 vd.

[20] S. Abu İzzeddin, s. 156 vd.; Hurub İbrahim Paşa... fasikül I. s. 32.

[21] S. Abu İzzeddin, s. 146-147 ve 157 vd.; Hurub İbrahim Paşa... fasikül I. s. 36; Müzekkerat (un) Tarihiyye, s. 90 vd.

[22] S. Abu İzzeddin, s. 165 vd.; Müz. Tar. s. 115-117 ve 155 vd.

[23] S. Abu İzzeddin, s. 162-164 ve 117-120; Asad Rustum, c. III. s. 4-5.

daha iyi hayat şartlarına kavuşacaklarına inanmışlardı; halbuki bu yeni emirlerin yapılmasiyle Suriyelilere Osmanlı devrinde olduğundan çok daha ağır şartlar yüklenecekti. Bu gibi tedbirler halk arasında Mehmet Ali idaresine karşı hoşnutsuzluğu doğurabilirdi ki, Mehmet Ali'nin bilhassa bundan çekinmesi icabediyordu; çünkü bu sırada Osmanlı devleti Mehmet Ali ile Kütühya anlaşmasını, büyük bir mecburiyet altında yapmıştı. Takip ettiği siyasetin en önemli maddesi, Mehmet Ali'yi Suriyeden çıkarmaktı. Osmanlı casusları ve İngiliz parası Suriyede bu hususta büyük roller oynamaktaydı. Bundan dolayı, Suriyelileri Mısır idaresine alıştırmak bir zaruretti, bu yapılmadı. İbrahim Paşa Suriyelilerin lehinde olan icraatında devamedeydi, Suriyelilere yapmış olduğu vaitleri tutaydı, hiç şüphesiz, halkın temayülünü tamamen kazanabilir, icabında her hangi bir tehlikeye karşı halkın maddî, manevî yardımına dayanabilirdi. Bundan başka, asayişin temini, ziraat ve ticaretin teşvik ve terviciyle memleketin serveti de, kısa bir zamanda, artacağından, vergiler de bu nisbette, fakat zamanla, tabiî olarak yükseltilebilirdi. Yalnız şunu da itiraf edelim ki, bu gibi bedihî mülâhazalar, İbrahim Paşa'nın gözünden kaçmış değildir; fakat Suriyenin, en kısa bir zamanda gerek malî, gerek her hangi bir tehlikeye karşı, askerî bakımdan kendi yağıyle kavrulması icabediyordu. Mısır daimî harpler ve büyük meblağları icabettiren büyük teşebbüs yüzünden, çok büyük fedakarlıklarda bulunmuştu. Şimdi buna ilâveten bir de Suriye'yi kendi kaniyle müdafaa etmesi ve Suriye'ye maddî yardımda bulunması beklenemezdi; çünkü böyle bir hâl Mısırı da, netice itibariyle, zayıf düşürebilirdi.

Mehmet Ali'nin bu şiddetli, yeni emirlerini tatbik edebilmek için, her şeyden evvel, halkı silâhsızlandırmak, onu kudretsiz, her vaziyete rağmen boyun eyer bir hâle getirmek gerekiyordu. İbrahim Paşa, hıristiyan halkı kendi tarafına meylettirdiğinden [24], bu arzularını, pek büyük müşkülâta maruz kalmadan tahakkuk ettirebileceğini ummuştu. Bundan başka bu işleri elde etmek için yavaş yavaş hareket edecekti.

Meselâ, hürriyete en ziyade alışkın olan Lübnan halkını silâhsızlandırmayı en sonraya bıraktı. Hatta burada bile Dürzüleri hıristiyanlardan ayırdı.

[24] Bk. Ankara Üniv. D. ve T.-C. Fakültesi Dergisindeki makalemize, sene 1943, sayı 2, s. 40.

Artık İbrahim Paşa'nın ilk mülâyim idaresinin muvakkat olduğu herkesce aşikâr bir hal almıştı. Bunun neticesi olarak Suriye'nin her tarafında Mehmet Ali'nin Suriye felâketini hazırlıyan isyanlar[25] başladı. Durumun nazikliği neticede Mehmet Ali'ye katiyetle malûm olmuş ve "*Bu Suriyeliler benim mahvımı hazırlıyacaklardır*" demişti. Çünki Suriye'deki bu durum aynı zamanda, Mehmet Ali aleyhine hareket etmek istiyen devletlere de, Mehmet Ali'nin Suriye'deki idaresine karışabilmeleri için meşru bir bahane veriyordu.

Mısır'da Mehmet Ali ticaret ve ürünleri kendi inhisarı altına almak için elinde mühim bir bahane vardı: Yapılacak büyük imar ve gelişme işleri ancak devletin teşebbüsü ile mümkündür, bunun için de paraya ihtiyaç vardır, diyordu. Mısır'da alınan bu tedbirlerin halkın zararına oluşundan sarfınazar, Suriye'ye aynı bahane ile ticaret inhisarını da sokmak demek, bir çok aileleri ekmeksiz bırakmak demekti; ticaretteki bu inhisar, halkı, elde ettiği ürünlerini hükûmetin tesbit ettiği alçak fiyatla hükûmete satmağa icbar ediyor ve bundun halk büyük zararlar görüyordu. Fiyatların yükselmesi hususunda büyük roller oynıyan simsarlar da bu suretle ekmeklerinden mahrum edilmişlerdi.

Ferde vergisi bilhassa müslümanlar arasında çok fena tesirler yaptı. Böyle bir vergi onlara hiç bir zaman malûm olmıyan bir şeydi. Bir şehre tarhedilen Ferde vergisinin, bu vergiyi vermekle mükellef olan erkeklerin, harp, ölüm veyahut kaçmak suretiyle azaldığı taktirde bile, yine aynen verilmesi gerekiyordu. Bir baba bazan 4-5 kişi için Ferde vergisini vermek zorunda kalıyordu; henüz hiç bir kazançları olmıyan küçük çocukları ve devlet hizmetinde bulunan, hatta harplerde ölen oğulları için bu vergiyi vermek mecburiyetinde tutuluyordu, Erkekler 14-60 yaşına kadar -hatta bir rivayete göre 12 yaşından itibaren- Ferdeyi vermekle mükelleftiler. Ferde tahmin edilen servete göre, adam başına 15-500 kuruş olmak üzere, tarhedilmişti. Ferde miktarı her şehir ve kasabada, Osmanlı devrinde verilen bütün vergiler cemedilmek suretiyle tesbit edilmişti. Halka, Osmanlı devrinde verdikleri vergilerin miktarı sorulduktan, herkes eski devrin fenalıkla-

25 Suriyede Mehmet Ali'ye karşı isyanlar için bk. S. Abu İzzeddin, s. 167 vd.; Paul Carali (nşr. ed.), Hurub İbrahim... fasikül II.; Asad Rustum, al-Usul al-Arabiyye... c. II. s. 110-116 ve c. V. s. 79-86, 94, 97-104, 108-110, 117-118, 121-122, 130 vd.

rını göstermek ve yeni hükûmetin, vadettiği vechile, merhametini kazanmak maksadiyle, ömründe bir defa vermek mecburiyetinde kaldığı her hangi bir hediyeyi, bir memura verdiği bir yemeği ve yahut atına yedirdiği yemi bile saymıştı. Suriye halkı sonradan çok acı bir şekilde aldandıklarını gördü.

Memlekette asayişin tesisi üzerine, artık halkı korumak meselesi tabiatiyle hükûmet tarafından deruhde edilecekti; ayrıca bu gaye için silâh taşımağa lüzum kalmamıştı. Fakat buna rağmen silahsız gezmek ehaliye çok ağır gelmişti. Bilhassa silâhlı maiyyetleriyle dolaşmak Reisler için büyük bir şerefti. Bundan başka hükûmet bu hususta da çok gaddarca hareket etmiş ve bütün Suriyelileri silâhlı farzederek, her kesten silâh istemişti. Bu suretle ömründe silâh taşımamış zavallı fakir halk ta parasıyle silâh tedarik ederek hükûmete teslim etmek mecburiyetinde kalmıştı.

Suriyeliler ve bilhassa Lübnanlılar her ne kadar, harpçi insanlarsa da, askerî terbiye ve disiplin bunlara tamamiyle yabancı şeylerdi. Bunlar kendi memleketlerini ilgilendiren ve memleketleri içinde geçen savaşlara iştirâk etmeğe alışmışlardı. Böyle bir durum karşısında, akraba ve arkadaşlariyle birlikte, kendi bayrakları ve reislerinin idaresi altında giderlerdi. Halbuki, Mısır ordusu Suryelilere bu cesaret ve ödev duygusunu vermekten uzaktı; çünkü Mısır ordusu Suriye menfaatları için döğüşmüyordu. Fazla olarak Mısır ordusunda askerlik hususunda bir nizam ve bir kanun yoktu; Halk istenildiği anda, Eski Çağlardaki istipdat ve zulmü andıran bir şekilde, esir gibi muayyen olmayan bir devir için askere alınmakta idi. Bu devrin çağdaş mütefekkirleri, Mehmet Ali'nin en yakınlarından biri olan Clot Bey de dahil olmak üzere, Mehmet Ali'nin bu icraatını şiddetle tenkit etmişlerdir. Asker almak için muayyen bir devir yoktu ve gayet gizli ve anî olarak yapılırdı. Bu suretle halkın kaçmasına ve yahut başka bir suretle kendisini askerden kurtarmasına imkân kalmazdı. Asker toplamak için emir gayet gizli olarak verilir ve hemen arkasından da bütün şehir ve kasabalarda asker birlikleri adeta insan avına çıkarlardı. Tutulan kim olursa olsun artık mahvolmuş demekti.

Bu gibi hallerde köylüler uzun zaman şehirlere gelmez olur, kurtulabilenler kaçar, şehirlerde ticaret hayatı uzun bir zaman tamamiyle kesilirdi. Bir çokları kendini sakat etmek suretiyle askerden kaçmağı düşünürdü; parmağını kesenler, gözünü kör

edenler çoktu. Hükûmet asker toplamak için panayır ve bayram gibi günleri seçerdi; çünkü bu gibi günlerde şehirlilerden başka bir çok ta köylü şehirlere gelmiş bulunurdu.

Poujoulat, böyle bir vak'ayı şu suretle anlatmaktadır:[26]

"Humus'a geldiğimizin ikinci günüydü; o gün şehirde panayır vardı. Şehrin kapıları, dolaydaki köylülerin de erkence şehre girebilmeleri için çok erken açılmıştı. Şehir, insanlardan kaynadığı ve ticaretin en yüksek bir raddeye geldiği, takriben on sularında, şehrin kapıları ansızın kapatıldı ve bir piyade kıtası panayır yerine hücum ederek kendi işleriyle meşgûl olan zavallı erkekleri kâmilen yakaladı. Bunlar, arkalarından ağlayan bir sürü kadın ve çocuk olduğu halde, derhal kışlaya götürüldüler. Burada hüviyetleri tesbit edildi; ihtiyarlar ve hıristiyanlar serbest bırakıldılar; geri kalan müslümanlar, esir gibi askerî kontrol altında, belki de ölünceye kadar asker olmak üzere, Mısır'a gönderildiler...."

Suriyelilerin felâketi bununla sona ermiyordu; zavallı halk bundan da çok büyük haksızlıklara boyun eymek zorunda idi. Şehirlerde hiçbir kimse binek, mekkâre veyahut araba hayvanını angaryadan kurtarmasına imkân bulamazdı[27]. Hükûmet memurları için aşılamıyacak hiç bir set yoktu; istedikleri evin kapisını kırar, hayvanları ahırından çıkarabilirlerdi. Böyle bir hal karşısında mal sahibinin hayvanlariyle beraber gitmekten ve yahut birini birlikte göndermekten başka yapacağı bir iş kalmazdı. Çünkü hükûmet işinde çalışan bu hayvanlara kendisi yem verecek ve iş bitince bunları geri getirecekti. Aksi taktirde mal sahibinin hayvanları kaybolursa hükûmete şikâyete hakkı yoktu. Bundan başka şehre gelip angaryaya yakalanmamak mümkün değildi. Hükûmetin böyle bir emrine imtisâl etmiyenlere öyle şiddetli dayak atılırdı ki, neticede, en dik kafalı erkekler bile boyun eğmekten başka çare bulamazlardı[28]. Amele ve dıvarcılar Akkâ ve Gülek bo-

[26] B. Poujoulat. Voyage dans l'Asie Mineure etc, Paris 1840, c. II. s. 37 vd.; karş. S. Abu İzzeddin, s. 163 vd.

[27] İbrahim Paşa bu hususta çok şiddetli emirler veriyor, her hangi bir şehirde bulunan bütün nakil hayvanlarının derhal müsadere edilerek, askerî cebe ve iaşesinin nakline tahsis edilmesini istiyordu, bk. As. Rustum, c. II. s. 30-31; Berut mütesellimi Seyyit Hüseyin Raşit imzalı, 7 Zilkade 1252 tarihli bir tahrirde, istenilen atların gönderilmesi, tekiden istenmektedir, bk. As. Rustum, c. III. s. 53-54. [28] S. Abu İzzeddin, s. 159-165.

ğazı gibi tahkim edilmesi icabeden yerlere götürülürdü. Bunlar buralarda muayyen ücretin dörtte biriyle günlerce, ailelerinden birkaç günlük bir mesafede oldukları halde, çalışırlardı[29]. Zavallı mekkârecilerin durumu daha kötü idi. Bunlar zaten, Mısır ordusunun daimi angaryacıları idiler. Bunların vazifesi Lübnandan elde edilen taş kömürünü, çok az bir ücret mukabilinde, taşımaktı. Bu dağlık, sarp arazinin geçilmesindeki zorluktan sarfı nazar, bunlar ekseriya aldıkları bu az ücreti de kısmen ve yahut tamamen kaybetmek zorunda kalmakta idiler. Çünkü bunlar kızgın güneşin altında gelirken kömürün kurumasiyle vücude gelen eksikliği ödemekte idiler[30].

Çiftciler, tarhedilen muayyen vergiden başka, orduya hububat, zeytin yağı vesaire vermekle ödevliydiler. Çiftciler bu maddeleri en yakın askerî karargâha kendi hayvanları ve yahut ta kiraladıkları hayvanlarla getirirler ve " tabiatiyle „ bu nakil hususundaki masrafları da kendi keselerinden öderlerdi; fakat bu zavallıların zararı, bununla sona ermiş değildi: devletin ağırlık ve saire hususunda iki türlü ölçüsü vardı: kendisine teslim edilen emtiayı büyük ölçülerle alır, bu suretle meydana çıkan eksikler ya tekrar getirilir ve yahut ta mukabilinde para alınırdı. Fakat hükûmet halka bir şey satmak istediği takdirde o zaman, küçük ölçüleri kullanırdı[31].

Hükûmetin bu zalim idaresinden yalnız işciler, çiftciler ve ameleler zarar görmekle kalmıyor, halkın en zavallıları bile, bu yükün altında eziliyorlardı. Hükûmet bunlardan tutabildiklerini, sürüler halinde, ormanlara kereste kesmeğe gönderiyordu. Fakat bunlardan birinin kesdiği ağaç, her hangi bir sebepten dolayı, hükûmetin işine yaramadığı takdirde, bu biçare o günkü gündeliğinden mahrum, yani açlığa mahkûm ediliyordu[32].

[29] Dülger, marangoz ve saire gibi işçilerin büyük bir kısmı reayadan olduklarından, bunlar angaryaya gönderildikleri taktirde, konsoloslar müdâhale ediyorlardı; halbuki memurlar, konsoloslara iyi muamele edilmesi hususunda emir aldıklarından, memurlar neticede, bunları serbest bırakmak mecburiyetinde kalıyorlardı; bundan dolayı Berut müteselliminin bu işin top yekûn olmasını ve bu gibi işçilerin hep birden toplanmasını teklif ettiğini görüyoruz. Bk. Asad Rustum, c. II. s. 77-78.

[30] S. Abu İzzeddin, s. 160; karş. Ch. Napier: The war in Syria, London 1842. c. I s. XXVII.

[31] S. Abu İzzeddîn, s. 149-150 ve 160-161.

[32] Aynı eser, s. 160.

Bu tazyiklere şehirliler daha ziyade maruz kalıyorlardı. Bunlar oturdukları evde bile hak iddia edemezlerdi. Ordunun istediği evler, hiç kimseye sorulmadan, derhal işgal edilir, çoluk, çocuk eşyalariyle beraber sokağa atılırdı [33].

Fiyatlar hükûmet tarafından tesbit edilmekte idi; yalnız fiyatların yükselip alçaldığı iki muayyen devir vardı. Hükûmet ordu için ihtiyacını temin ve vergileri toplamak istediği zaman fiyatları düşürür, bunu temin ettikten sonra da tekrar yükseltirdi [34].

Bu suretle, memleket içinde bulunan müstahsil sınıfı ve ameleler git gide, askerî hizmet veyahut angaryalarla azalmış, amele ücreti pek çok artmıştı; bundan dolayı memleket içinde bulunan birçok atölyelerin kapatılması icabetmişti.

Mehmet Ali bu sert ve halk aleyhine olan tedbirleriyle hakikaten hiçbir kazanç temin edemedi. Bu idareden memnuniyetsizlik dolayısiyle patlıyan isyanlarda Mısır ordusu Suriye'den elde ettiği askerden daha fazlasını feda etmek zorunda kaldı. Her ne kadar, İbrahim Paşa Suriye'de çıkan muhtelif ihtilâl ocaklarının birleşmesine ve Suriye'de umumî bir yangının çıkmasına mani olmak üzere, buradaki partilerin arasını açmağa muvaffak olmuş ise de, 1834 tarihinde Filistin'de patlıyan isyan süratle Orta ve Kuzey Suriye'ye sirayet etmiş ve İbrahim Paşa'nın Suriye'yi terk etmesine kadar devamederek, hiçbir zaman lâyıkı vecihle söndürülememişti.

---

33 Aynı eser, s. 161.
34 Aynı eser, s. 162.